

Jakub Čechvala, Eliška Poláčková et al.:

Ve stínu hellénského slunce

Obrazy antiky v moderní české kultuře

Praha, Filosofia 2016. 460 s.

Název publikace sedmi autorů převážně z Kabinetu pro klasická studia, součásti Filosofického ústavu Akademie věd ČR, je lehce provokativní a má vyvolávat okamžitou reminiscenci na dílo Josefa Svatopluka Machara, *V záři hellénského slunce*. Jak známo, Machar se hned po maturitě od antiky (především kvůli tehdejší tolik kritizované metodě výuky) odvrátil, přesto ho toto historické období uchvátilo a přitahovalo. Nikoli ovšem jeho historicita, nýbrž jeho odraz. A to je přesně téma, které všechny autory této publikace spojuje. Zjistit, jak tento odraz-stín historické skutečnosti vypadal v českém prostředí především v 19. století, ale vlastně až do dnešních dnů.

Eliška Poláčková vysvětluje čtenáři v úvodním slově metodologii, již se autoři recenzované publikace přidržují. Všichni posuzují myšlenkové procesy umělců 19.–20. století jako výtvořiny ovlivňované dobovými stereotypy, mýty, topoi, tradicí či tradovaným, obecným, zažitým obrazem antické minulosti, podobou díkce, podobou všeobecně přijímaných schémat; sledují tyto náhledy na antiku očima a jazykem, který byl podmíněn ideály národního obrození a touhou vyrovnat se ostatním evropským kulturám, jež byly veřejnosti v různých podobách (umělecká i odborná literatura, divadelní inscenace, výtvarné umění) zprostředkovávány jazykovými i jinými komunikačními prostředky. Z tohoto pohledu tedy antika byla jen stínem – nepravou tvářící se věrně, historické, zrozené do kolébky evropských dějin.

Zhruba od druhé poloviny 20. století se vědecký přístup k antické civilizaci začíná zkoumat z hlediska moderních historických přístupů a její vzorový, modelový obraz začíná být korigován; antické Řecko a Řím začínají být ve světové historiografii zkoumány dle dobových kritických metod. Lehce se této skutečnosti dotýká Daniela Čadková v kapitole „Ušlechtilé Řecko versus úpadkový Řím. Několik poznámek k jednomu stereotypu“ (s. 28, celý rozsah na s. 17–40¹). Je dobře zahájit četbu publikace právě touto studií, která čtenáře uvádí do kulturně-společenského diskurzu druhé poloviny 19. století v různých rovinách především estetiky a literatury, ale i politiky, umění, divadla a myšlenkového světa. Čadková poukazuje též na kořeny tohoto stereotypu u Montesquieua a správně vyzdvihuje zásadní vliv Johanna Joachima Winckelmanna a jeho nového hodnocení řeckého umění a řecké antiky jako originálu, ideálu a paradigmatu.

1 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.

Právě toto nové hodnocení vedlo k potlačení do té doby převládajícího vlivu římského světa v Západní Evropě.² Zarputilé přetrvávání polarizovaného estetického pojetí a stereotypní opakování protikladného vidění mravně nezkaženého, vznešeného, ideálního, následováním hodného vzoru antického Řecka (identifikováno s jeho klasickým obdobím) a na druhém pólu zvrhlého, zkaženého, přebujelého Říma libujícího si v grandióznosti, masivnosti, okázalosti, přepychu (identifikováno s císařským obdobím) pak další studie líčí v konkrétních oblastech. Pokud se ve veřejném diskurzu jedná o antice jako takové, myslí se tím především ona idealizovaná antika řecká (a to i ta nedochovaná!); římské impérium je u nás odsuzováno rovněž z politických důvodů jako synonymum pro habsburskou utlačovatelskou monarchii.

Toto zjednodušené polarizované vidění antiky vyplývá z neochoty většiny dobových autorů zabývat se historickými důvody a příčinami odlišnosti základních hodnot starých Řeků a pozdějších Římanů. Málokdo vidí, tak jako Winckelmann (i když i on ihned poukazuje na detaily, které římské antice z estetického hlediska škodí) prvenství Římanů v oblasti architektury, a tak se v dnešní odborné literatuře hledají vzory Plečnikových děl na Pražském Hradě v řecké antice (Tomáš Valena), a nikoli v císařském Římě, jak to interpretuje Jan Bažant. Je vhodné poznamenat, že někteří návštěvníci Pompejí, kteří na svých cestách poznali mrtvé město z autopsie, vysoce hodnotí římské stavitelství a římské umění a řemeslo. Je také třeba připomenout, že estetik Otakar Hostinský na toto zjednodušující vidění antické kultury poukazoval, byl to však projev ojedinělý a neměl zásadní vliv na obecné povědomí o starých Řecích a Římanech.

Češi se v tomto při/přejímání antiky pochopitelně nevymykali z evropských představ; to zaznívá v celé publikaci. Pro nás bylo důležité, jak se k antice stavěla německá věda a umění, neboť Němci byli v 19. století špičkovými badateli v oblasti věd o antickém starověku³ a koneckonců na pražské alma mater byli říší Němci dlouho hojně zastoupeni na významných postech stolic, jež měly ve svém kurikulu vědy o antickém starověku; Němci sice také nahlíželi na starověké Řecko jako na model a vzor, vzhledem ke svému počtu a historii se však nemuseli vymezovat a jazykově prosazovat v evropském kulturním prostředí. Co tedy bylo pro Čechy spe-

2 Jistě k tomu přispívala i preference latiny jako dorozumívacího jazyka inteligence, a tudíž i její upřednostňování ve výuce (alespoň v té gymnaziální).

3 Též v oblasti vzdělávání – vždyť jsme se minimálně do druhé poloviny 19. století na gymnáziích učili pouze z německých učebnic (a pak ještě dlouho z jejich překladů)! Viz Keparťová, J., Středoškolská antika ve třetí čtvrtině 19. století. *Historica Olomucensia*, 47, 2014, s. 91–116. Ke stereotypům v dnešním edukačním procesu viz Märk, J. – Veselý, M. (eds.), *Stereotypy a mýty v dějepisném vyučování na českých a slovenských školách. Sborník z konference konané 27.–28. listopadu 2006. Ústí nad Labem, FF UJEP 2008, především stať: Krieger, M., K některým aspektům uplatnění stereotypů a mýtů ve vztahu k antice (Poznámky na okraj problému historického poznávání a reflexe minulosti)*, s. 73–92.

cifické, bylo pozadí, na němž tyto náhledy rezonovaly s touhou malého národa po sebevědomí, s narůstajícím vlastenectvím nikoli zemským, ale ryze českým. Proti ušlechtilému Řecku (mírumilovní Slované) byl stavěn zpropadený Řím (nepřítelští, krutí Němci). V podstatě lze říci, že starý, rozuměj: špatný, Řím sloužil a může i dnes sloužit ke kritice společnosti.

V recenzované knize jde také o Auseinandersetzung s dramatickými inscenacemi aj. Jakub Čechvala („Svrchovaný plod ducha hellenského v nejpilnější síle a ryзости jeho ...“. Obrazy tragického divadla v českých zemích 19. a začátku 20. století“, s. 99–129) propojuje inscenace dramatických děl neznámějších řeckých dramatiků (dnes se může zdát dobové opomíjení nebo odsuzování díla Eurípidova jako irelevantní) s architekturou divadelní stavby a její recepcí. Dramatickou tvorbou 19. století se rovněž zabývá Eliška Poláčková („Stereotypy v českých překladech her Tita Maccia Plauta“, s. 243–315 a příloha k analyzovaným českým překladům s. 339–410), která u vybraných inscenací římského autora – od jeho počátků až po ty poslední – ukazuje stereotypní překladatelské postupy a posuzuje otázky od „věrného“ překladu až po adaptaci Plautových děl ve vybraných českých translacích (bez odezvy na česko-německé soupeření). Eva Stehlíková („Proměna inscenace antického dramatu na českých scénách“, s. 317–335) jde ve své studii až do doby současné – a zdá se jí, že se i nadále budou hrát tragédie a komedie „se stejnými topoi, jaké již známe, inscenace antiky ve svých nejlepších podobách [však] nebudou směřovat ke stereotypním představením ideální antiky, ale budou živé jako jakékoli inscenace současných her.“ Otázkou však zůstává, zda dokážou „proměnit také to, co je na antickém dramatu specifické“ (s. 335).

Svým způsobem se dramatizací antiky zabývá i Tereza Konývková, jež popisuje sokolské slety jako umělecká představení („Čeští vlastenci jako antičtí borci v kulturních performancích sokolského hnutí“, s. 181–241). Sokolské hnutí vzniká v 60. letech 19. století a první slet se konal roku 1882, tedy v době, kdy česko-německý antagonismus v českých zemích byl už v plném proudu. Sokolové tedy s plným nasazením, stejně jako jejich řecké vzory a ideály, k nimž se vztahovali, vystupovali proti mnohonásobné přesile – v českém prostoru proti společenské a domnělé kulturní dominanci českých Němců. Nejjasněji to ukázal slet v roce 1912, kdy sokolové vystoupili na Letenské pláni v performanci „živého rozpořbovaného obrazu“ bitvy u Marathónu. I zde šlo tedy o představu – tentokrát naprosto záměrně zpodobenou – antického řeckého člověka jako ideálu. Avšak nešlo už jen o antagonismus Čechů a Němců, ale o společnou představu všech Slovanů jako rovnocenných západním Evropanům.

Vedle učebnic a školního prostředí vůbec (které bylo masové a působilo na mládež v jejím nejnímavějším období) to bylo právě sokolské hnutí, které mělo ze zkoumaných oblastí největší dosah (roku 1912 všem představením marathónské bitvy z roku 490 př. Kr. s jedenácti a půl tisíci cvičenci na 6. všesokolském sletu přihlíželo více než 240 000 diváků (Konývková, s. 237) různých věkových kategorií.

Bylo by bývalo zajímavé zvědět, kolik členů Česká obec sokolská ve svém vývoji průběžně zaznamenávala. Čítám, že poměr diváků antických dramatických děl či čtenářů naší literatury ve srovnání s počtem členů tohoto českého tělocvičného spolku výrazně vyzníval ve prospěch Sokola.

Snad nejtvrdošijněji se stereotypní pohledy na historická období většinou udržují ve školních příručkách a učebnicích. A to především proto, že převažuje přesvědčení, že se žákům nemají podávat problematizované výklady. Na příkladu „Obrazu athénské demokracie v českých historických příručkách 19. století“ (s. 41–97) na tuto skutečnost poukazuje Matěj Novotný. I když na druhou stranu v této oblasti autor zaznamenává od sedmdesátých let 19. století posun od zažitého, tradičního skeptického líčení antické demokracie k objektivnějšímu popisování athénskému zřízení, jež bylo umožněno nejen rozvojem kritické historiografie obecně, nýbrž i změnou společenských a politických poměrů v rámci habsburské podunajské říše.

Z autorova závěru o vývoji náhledu na athénskou demokracii však nemůžeme vyvodit, že se tento posun projevoval obecně. Jak ukazuje D. Čadková, představa ušlechtilého Řecka a krutého Říma přetrvávala např. v učebnicích věnovaných řecké a římské literatuře a dramatu, ale i realitám, ještě přinejmenším na konci 19. století; přetrvávala v pracích o kultuře a vkusu obecně, ale zasahovala i do psychologie. Přitom nehrálo roli dosažené vzdělání, tímto stereotypním nahlížením antiky byli zasaženi i odborníci na slovo vzatí, klasičtí filologové a archeologové.

V oblasti výtvarného umění byla v českých zemích upřednostňována novorenesance před barokním uměním, zejména proto, že pro Čechy bylo habsburské podunajské impérium zhmotněním odrazu římského císařství; naproti tomu český zemský patriotismus přijímal královské atributy jako atributy české koruny. Zde opět v posledních třech dekadách dochází k posunu: největší roli tu ale nehraje plán na rozvoj oboru klasické archeologie coby kritické vědy, ale především vzájemný český a německý nesmiřitelný postoj, jenž zasahoval, jak vysvětluje Jan Bažant, všechny vrstvy obyvatelstva („Klasická archeologie a české národní obrození“, s. 131–180); vztah českého národního uvědomování k antickému dědictví byl proto v klasické archeologii a zejména v dějinách umění velmi komplikovaný.

Knihu uzavírá povinná (obsáhá) bibliografie (s. 411–435), anglické resumé (s. 437–443) a rejstřík (s. 445–455).

Všechny studie spojuje, jak vyzdvihuje v úvodním slovu k metodologii této společné práce E. Poláčková, „vědomí vzájemné provázanosti myšlení, jazyka a kultury“. A všemi také, byť v různé míře, prolíná zjišťování, že líčení antiky a jejích různých stránek podléhá době, v níž dílo vzniká; podléhá také změnám a jistému vývoji, a to jak z hlediska jednotlivých věd, tak z pohledu společensko-politických změn. Tento jev je patrný především od konce 60. let 19. století (např. v historických příručkách). Neplatí však pro všechny zkoumané okruhy: např. inscenace děl

řeckých tragiků a tradiční hodnocení Sofokla jako vrcholného autora tragédií zůstává po celé hodnocené období stabilní.

Můžeme se ptát: *Cui bono?* Komu tyto polarizované stereotypní obrazy řecké a římské antické společnosti a kultury prospívaly, kdo je využíval? V našich zemích využívali tradičního obrazu ušlechtilého „řectví, hellénství“ především národní obrozenci, národní vlastenci, kteří se připodobňovali k římskému protikladu, tj. k ideálu Řeků, jež byli posouváni do jakési mytické minulosti (do ztraceného ráje, zlatého věku). Proč? Výstižně hodnotí Šafaříkovi a Kollárovy snahy o doložení rozšíření dávných Slovanů na území nynějšího Řecka a Itálie a propojení klasických jazyků se slovanskými D. Čadková: „... toto úsilí pramenilo z potřeby začlenit vznikající, dosud málo prestižní českou kulturu do společného celku s jinou, prestižnější kulturou antickou“ (s. 33).

Paralely mezi klasickým Řeckem a Čechami se pak udržovaly velmi dlouho, prakticky dodnes. Dnes se ovšem již nevyhledávají paralely s ušlechtilým klasickým Řeckem, nýbrž s úpadkovým Římem; nikoli ovšem s cílem oslavit český národ, ale s cílem varovat. Paralelu ke klasickému Řecku bychom dnes mohli hledat v jediné oblasti – a tou je kult těla. Dnes ovšem se sokolskou ideou vypracovaného těla jako archetypu estetického a etického řeckého ideálu nemá již vůbec nic společného. Sokolové vyznávali nejen krásné, nýbrž i zdatné tělo: „... zdokonalující se cvičenci neměli jítřit erotickou představivost, ale vlasteneckou uvědomělost“ (Konyvková, s. 200).

Troufám si říci, že recenzovaná interdisciplinární publikace má co říci nejen samotným klasickým filologům a archeologům a též specialistům z příbuzných oborů, ale rovněž laikům. Ještě dnes se totiž můžeme setkávat s oním zde zkoumaným náhledem neoborníků na antické klasické Řecko jako ideální vzor a na starověký Řím jako na zavrženíhodnou, krvelačnou bestii. Při čtení těchto příspěvků zahrnutých v publikaci *Ve stínu hellénského slunce* si uvědomujeme, jak velkou moc má slovo, zvláště to medializované.